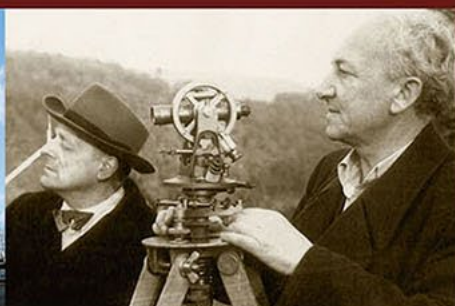

Miloš Hořejš

PROTEKTORÁTNÍ
PRAHA
JAKO NĚMECKÉ MĚSTO

Nacistický urbanismus a Plánovací komise
pro hlavní město Prahu

mladá fronta

Název knihy

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.mf.cz
www.albatrosmedia.cz

mladá fronta

Autor
Název knihy – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2026

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Miloš Hořejš

PROTEKTORÁTNÍ
PRAHA
JAKO NĚMECKÉ MĚSTO

mladá fronta

Lektorovali:

Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Ing. arch. Zdeněk Lukeš

Předložená publikace vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národní technické muzeum (DKRVO, MK000023299).

Miloš Hořejš

PROTEKTORÁTNÍ

PRAHA

JAKO NĚMECKÉ MĚSTO

Nacistický urbanismus a Plánovací komise
pro hlavní město Prahu

Mladá fronta

Národní technické muzeum

Obsah

Předmluva a poděkování	9
Úvod	11
Poznámky k Úvodu	20
1. Architektura a urbanismus v nacistickém Německu	23
Rustikalismus v architektuře i ideologii	27
Nacistická architektura ve svém tažení na Východ	29
Urbanismus v nacistickém Německu	32
Poznámky k 1. kapitole	38
2. Architektura a urbanismus v českých zemích před příchodem a po příchodu nacistů	43
Architektura a urbanismus českých zemí ve třicátých letech a v první polovině čtyřicátých let	44
Urbanismus Prahy před okupací	58
Poznámky k 2. kapitole	62
3. Plánovací komise pro hlavní město Prahu a její hlavní představitelé	67
Plánovací komise	68
Niemeyer	71
Wunderlich	82
Mikuškovice	87
Blanck	90
Poznámky k 3. kapitole	94

4. Další aktéři plánování v Protektorátu Čechy a Morava	99
Úřad říšského protektora	100
Vrchní zemští radové	104
Heydrich a Speer	109
Pfitzner a „jeho“ pražský magistrát	118
Pozemkový úřad – Bodenamt	124
Pražská německá technika –	
Deutsche Technische Hochschule Prag	130
Poznámky k 4. kapitole	140
 5. Plánovací komise a oblasti její činnosti	 147
Pražské válečné realizace staveb mimo činnost	
Plánovací komise	148
Celkový plán osídlení Prahy a německé obyvatelstvo	154
Bytová výstavba a německá městská kolonizace	157
Městská zeleň, sportoviště a domy pro Hitlerovu mládež	174
Zásahy v městském centru	184
Vodní hospodářství	210
Pražská silniční a dálniční síť	217
Podzemní dráha	248
Pražský železniční uzel	272
Kladno	280
Poznámky k 5. kapitole	290
 Závěr	 303
Poznámky k závěru	306
Seznam použitých pramenů a literatury	307
Jmenný rejstřík	313
Summary	318

Předmluva a poděkování

Nacistická okupace českých zemí je zejména v posledních letech tématem mnohých publikací a studií. Protektorátní historie je nahlížena z mnoha úhlů, otevírány jsou různé dosud neznámé či méně známé kapitoly této krátké, ale osudové historie naší země. Téměř by se zdálo, že není již co objevovat. Opak je ovšem pravdou. Tím, jak se odkrývají nové, dosud málo probádané oblasti, se téměř geometrickou řadou objevují nová a pro poznání doby podnětná témata. Historik má někdy pocit, že vidině syntézy dějin Protektorátu, která by nás seznámila se všemi aspekty nacistické okupační moci, s dějinami všednodennosti či odboje, se čím dál víc vzdalujeme. Vydal jsem se tedy cestou postupného rozkrývání tématu nacistických vlivů na urbanismus a architekturu v Protektorátu Čechy a Morava. Přes problematiku česko-německých vztahů na bázi nacionálních obranných spolků, jež začaly psát svou historii v poslední třetině 19. století, jsem dospěl přes téma nacistické germanizační a osidlovací politiky v Protektorátu až k nacistické architektuře. Na první pohled by se mohlo zdát, že architektura, neřkuli urbanismus má s nacionalismem a germanizací pramálo společného. Architektura ovšem již minimálně od poloviny 19. století sehrávala často i roli viditelného a srozumitelného atributu národní odlišnosti, byla projevem sounáležitosti s národní lidovou kulturou. Pomocí lidové architektury byly hledány hranice rozšíření daného etnika, lidovými národními prvky začala být čím dál více ovlivňována také architektura nových staveb, a to i ve městech. Využití architektury jako prostředku nacionální identifikace vygradovalo právě ve třicátých letech a v první polovině let čtyřicátých. Abychom ale byli spravedliví, je nutno říci, že míra využití, či zneužití byla u obou nacionálních táborů, českého i německého, v českých zemích vyvážená. K výraznému vychýlení ve prospěch německého etnika došlo až za doby nacistické okupace českých zemí. Okupační moc sice umožnila teoretické diskuse o návratu k lidové architektuře probíhající tehdy v české architektonické obci, k praktické realizaci návrhů došlo však jen zcela výjimečně. Jednoznačnou prioritu pro nacisty měla implementace architektonických a urbanistických vzorců přejatých z Německa. Architektura a urbanismus v nacistickém pojetí měly v Protektorátu stejně jako na jiných okupovaných územích sehrát roli symbolu německé nadřazenosti, architektura v duchu nacionálním socialismem preferovaných stavebních slohů, urbanisty změněná města, krajinnými architekty přeměněná krajina – to vše mělo být součástí velmi markantní germanizace veřejného prostoru, naznačující, že okupovaná města či celé krajiny mají v blízké budoucnosti sloužit jiným lidem a mají být nedílným způsobem přiřazena k jádru nacistické Třetí říše.

Můj původní předpoklad poměrně malého počtu aktivit německých projektantů se nezaplnil a postupně se ukazovalo, že vliv nacistických plánovačů byl v Protektorátu poměrně významný a že jen průběh válečných událostí zabránil masivní realizaci jejich záměrů. Důvodem mého původního průniku do této problematiky bylo dopátrat se příslušné sekundární literatury k tématu s úmyslem odkázat na ni při psaní prací tematicky spojených s germanizací. Jen sporadický výskyt dílčích studií mě nicméně donutil k hlubšímu pramennému ponoru do oblasti dějin architektury pod nacistickým vlivem, k rozkrývání prvních

zajímavých projektů a k sepsání několika článků k tématu. Z původně doplňkové kapitoly se tak stalo samostatné téma.

Zacílení tématu předkládané knihy na Prahu je logické, jako hlavní a největší město se Praha stala prvořadým cílem nacistických plánovačů, byla sídlem řady německých centrálních úřadů a organizací, městem s významnou německou komunitou s dlouhou a kontinuální historií. K Praze samotné se dochovalo nejvíce dobových materiálů k různým oblastem urbanistické činnosti. Tato práce se tak čtenáře pokusí seznámit nejen s nejnovějšími poznatky o aktivitách nacistických architektů a urbanistů v Protektorátu a v okupovaném pohraničí, ale zejména s činností Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí, kteroužto organizaci nacisté personálně i fakticky ovládli a využili ve prospěch svých germanizačních plánů.

Sepsání předkládané knihy by bylo nemyslitelné bez metodické pomoci prof. PhDr. Eduarda Kubů, CSc., který mi významnou měrou pomohl s celkovým nasměrováním tématu. Nemalý dík patří i kolegovi Mgr. Michalu Šimůnkovi, Ph.D., který mi poskytl cenná doporučení ohledně materiálů k tématu. Za pomoc v problematice dálniční a silniční sítě bych rád vyjádřil svůj dík panu Tomáši Jandovi a německým kolegům Rolandu Mayovi, Dipl.-Ing. Heiko Folkertsovi, Dr. Reineru Ruppmannovi a Dipl.-Ing. Peteru Dübbersovi. V problematice pražské veřejné hromadné dopravy mi byl nápomocen Mgr. Pavel Fojtík z Archivu Dopravního podniku hl. m. Prahy. Za cenné rady jsem vděčen i Ing. arch. Zdeňku Lukešovi z památkového odboru Správy Pražského hradu, Mgr. Jaroslavu Zemanovi z libereckého Národního památkového ústavu, doc. PhDr. Tomáši Pavlíčkovi, Ph.D., Dr. PhDr. Richardu Němcovi z Institut für Kunstgeschichte univerzity v Bernu a Ing. arch. Jiřímu Boudníkovi.

Sepsání knihy by bylo rovněž nemožné bez pomoci archivářů, předně Mgr. Ladislava Monsera a Mgr. Martiny Flekačové ze Spisovny útvaru rozvoje hlavního města Prahy, kteří mi umožnili přístup k rozsáhlé pozůstalosti Maxe Urbana. Z mých kolegů v Národním technickém muzeu bych zmínil Mgr. Michala Novotného, Ing. arch. Petra Krajčího, Roberta Vejvodu. Ve Státním okresním archivu v Kolíně míří můj dík za pomoc archiváři Jaroslavu Pejšovi, ve Státním okresním archivu v Jihlavě za mnohé děkuji Mgr. Petru Dvořákovi, ve Státním okresním archivu Praha-východ jeho řediteli Mgr. Romanu Kolkovi. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat za podporu, ale zejména trpělivost a schovávavost své rodině.

Úvod

V popůlnočních hodinách dne 15. března prezident Emil Hácha podepsal v Berlíně dokument, kterým svěřil osud českého národa a země s plnou důvěrou do rukou vůdce německé říše.¹ Již před podpisem ovšem začaly oddíly německé armády obsazovat zbytek českých zemí. V ranních hodinách dne 15. března se jednotky wehrmachtu objevily i v samotné Praze.

V krátké době po odstoupení československého pohraničí Německu došlo k rozšíření nacistické moci i do samotného jádra původního státu.

Okupací zbytku českých zemí došlo v krátké době nejen ke změně života milionu lidí, ale i ke změnám ve správě tohoto území. Půda v Praze již byla pro diktátorské principy vládnutí víceméně připravená. Již 26. února 1939 byla na místo demokraticky zvoleného samosprávného orgánu prezidentem zemské správy politické J. Sobotkou dosazena šedesátičlenná správní komise. V těsném sledu za vojenskými jednotkami podnikl svůj triumfální vjezd do Prahy a na Pražský hrad Hitler. Známy je snímek, na němž Hitler vyhlíží z okna Pražského hradu na Malou Stranu. Jeho pohled nemohla neupoutat ocelová konstrukce petřínské rozhledny. Byl navíc umocněn přítomností několika vojenských vysílaček umístěných zde československou armádou krátce před okupací. Tehdy měl padnout výrok o potřebě stržení této stavby, který se v různých podobách v souvislosti s petřínskou rozhlednou často zmiňuje. Mimoděk se tak prvním dnem okupace začíná zároveň odvíjet i pomyslné klubko událostí kolem nacistických plánů na přeměnu Prahy.²

Okupací zbytku Čech a Moravy v březnu 1939 došlo k vytvoření nového státního útvaru definovaného v Hitlerově výnosu z 16. března 1939 jako součást „Velkoněmecké říše“. Je zřejmé, že Protektorát Čechy a Morava nebyl nikdy protektorátem v pravém slova smyslu, a to ani na začátku své existence. V mnohém se jeho podoba odchylovala od teoretického pojmu, tak jak jej traktovala státopěda a mezinárodní právo veřejné. I samotní Němci vylučovali jakoukoli podobnost či srovnání s doposud známými formami protektorátů (Andorra, San Marino, Island, Tunis, Maroko apod.). Němce k této formě uspořádání nepřiměly pouze mezinárodní ohledy na ostatní velmoci a potřeba potlačení možných obav států, jež se měly v budoucnu stát cílem německé expanze. Snesitelnou formou mělo rovněž dojít k vypořádání se s početnou jinonárodní menšinou v Říši tak, aby to odpovídalo Němcům doposud hláсанé koncepci čistě národního státu a nemuselo být přikročeno k poskytnutí politického zastoupení tohoto etnika v celoříšském měřítku. Současně mělo dojít k dokonalému ovládnutí a pacifikaci této oblasti při vynaložení přijatelných nákladů na výkon okupační správy.

Do funkce říšského protektora jmenoval Hitler 18. března 1939 bývalého ministra zahraničí Konstantina von Neuratha, muže s pověstí umírněného a moudrého politika.

Neurath vtáhl do Prahy s velkou pompou: přivítání na nádraží, špalír školních dětí, vlajkosláva, vojenská přehlídka atd., ale už první den svého pobytu v Praze si nejspíš uvědomil, že české obyvatelstvo je pevně rozhodnuto německý režim bojkotovat a stavět se mu na odpor. Lidé na ulicích na něj hleděli mlčky. Jen ojediněle se ozvalo německé provolání slávy. Lidé často raději riskovali potrestání, než aby předstírali souhlas s německou nadvládou a vyvěsili praporky.³

Takto Neuratha 4. dubna pozdravil pražský primátor Otakar Klapka: „Svobodný pán von Neurath přichází, jak sám nedávno prohlásil, s úmyslem zajistiti české národnosti netušený, svobodný rozvoj jejích bohatých darů a vésti české země, jež hlubokou láskou k domovu pojí Čechy i Němce, vstříc novému kulturnímu a hospodářskému rozkvětu. Pražské obyvatelstvo nechť svým přijetím prokáže,“ pokračoval dále, „že dokážeme ctít muže, jenž své misi propůjčuje tak vznešenou podobu.“⁴

Situace primátora Klapky byla v této době vskutku nelehká. Byl to právě on, kdo byl 16. března při audienci na Pražském hradě nucen ujistit Adolfa Hitlera o loajalitě Pražanů k Velkoněmecké říši a požádat jej o ochranu českého národa. Z úst Vůdce a říšského kancléře se pražskému primátorovi dostalo ujištění, „že město Praha rozkvetne a na dlouhou dobu se bude těšit míru“ a že český národ čeká „blahodárný rozkvět“.⁵

Své skutečné postoje k novému režimu Klapka velmi průkazně osvědčil později, kdy byl pro spolupráci s odbojem v roce 1940 zatčen a o rok později popraven.

Příjezd německých okupačních jednotek do Prahy
15. března 1939 (ČTK).

Z mezinárodněpolitických důvodů a v zájmu zachování zdánlivé legality vytvoření tzv. Protektorátu mělo být naprostého podrobení veřejného politického, kulturního a hospodářského života českých zemí dosaženo postupně. Proto i v Praze, kde žilo 97 procent obyvatel české národnosti, byla nadále ponechána dosavadní česká městská správa. Města, jakými byla Jihlava, Brno, Olomouc, Moravská Ostrava, Místek, Frýdek, České Budějovice, ale i např. město s absolutně marginálním počtem německých obyvatel – Kutná Hora, takové štěstí neměla a byli jim do čela dosazeni němečtí komisařští starostové, kteří v rámci radnic zaujali dominantní pozice.

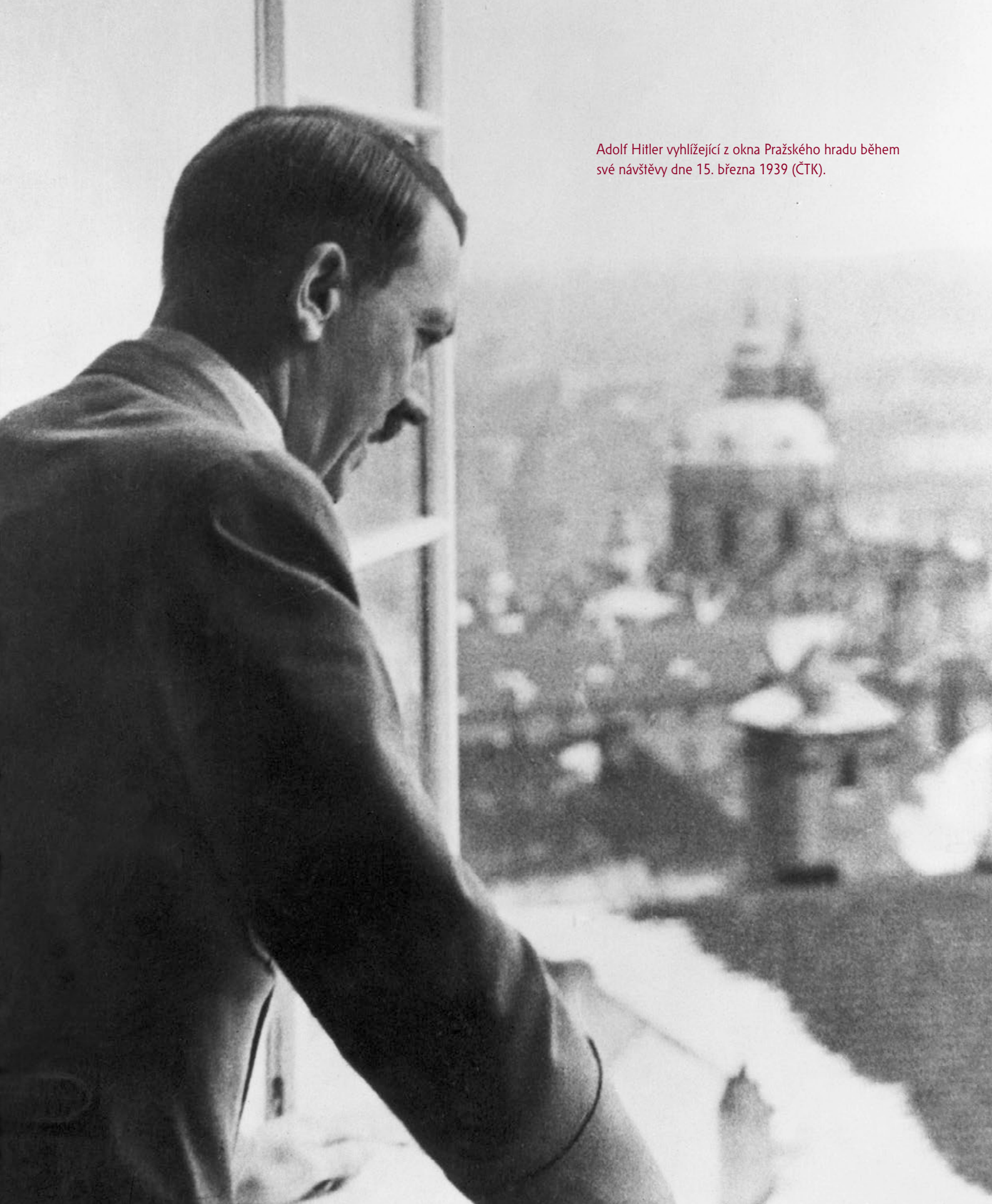
Zásahům do správního aparátu se Praha nicméně nevyhnula. Čím nenápadnější byly navenek, tím citelnější byly. Hned 16. března prezident zemské správy politické na pokyn německé okupační moci jmenoval historika a profesora pražské německé univerzity Josefa Pfitznera (1901–1945), člena bývalého městského zastupitelstva za SdP, vládním komisařem (Regierungskommissar) ve správě Prahy s titulem náměstek primátora (Primator-Stellvertreter). Otakar Klapka se stal rovněž vládním komisařem a byla mu potvrzena funkce primátora města Prahy. V následujících dnech bylo do správní komise města Prahy jmenováno dalších pět Němců, z nichž dva (J. Klein, R. Schicketanz) se stali členy užšího správního výboru.⁶

Z primátora Klapky se měla v intencích nacistů stát pouhá převodní páka německé okupační správy a druhý muž na radnici Pfitzner se měl stát nejen nacistickým dohlížitelem, nýbrž de facto skutečným vládcem města. Přesto se těžko smířoval s postavením pouhé „šedé eminence“ a usiloval o získání funkce německého primátora Prahy. Po celé období okupace nebylo na magistrátu horlivějšího obhájce nacistických zájmů a iniciativnějšího prosazovatele germanizace okupované Prahy.⁷

K obdobné dichotomii názorů ovšem nedocházelo jen mezi českými a německými správními úředníky. V pořadí druhým mužem v Protektorátu se stal s hodností státního tajemníka (Staatssekretär) významný a ctižádostivý představitel sudetských Němců Karl Hermann Frank. Von Neurath a Frank se ujímají svých služebních povinností v plném rozsahu až 16. dubna, po skončení přechodného měsíčního období tzv. vojenské správy. Tu v Praze vedle vojenského velitele Čech generálplukovníka Johannese Blaskowitze představoval vojenský velitel Prahy Eccard svobodný pán von Gablenz. Spolupráce von Neuratha a K. H. Franka nebyla hned od počátku jednoduchá. Zatímco von Neurath vystupoval při realizaci německé nadvlády alespoň navenek přijatelněji, Frank byl tím, kdo často razantněji a extrémnější formou projevoval své postoje. Ostatně své názory na to, že Prahu je třeba vnímat jako svědectví výhradně německé, v žádném případě české kultury, vyjadřoval Frank opakovaně již jako poslanec SdP v československém Národním shromáždění.⁸

Von Neurath a K. H. Frank však nepředstavovali, jak by se mohlo zdát, dvojí linii v okupační politice, ale pouze jedinou. Shodovali se jak v jednotném postoji vůči jakýmkoli zásahům centrálních říšských úřadů a NSDAP do poměrů v Protektorátu, tak zejména v hlavním cíli, jehož mělo být v Protektorátu dosaženo, tedy úplné likvidace českého národa spojené s osídlením českomoravského prostoru německým obyvatelstvem. To vše mělo být doprovázeno maximálním vytěžením veškerých dostupných zdrojů Protektorátu pro účely vedení války.

Adolf Hitler vyhlízející z okna Pražského hradu během své návštěvy dne 15. března 1939 (ČTK).

Staroměstská radnice
vyzdobená symboly
vítězství (akce „V“
Victoria, foceno
2. srpna 1941) (ČTK).

Březnová okupace otevřela široké pole působnosti pro agresivní německý nacionalismus, jehož cílem bylo v dlouhodobé perspektivě úplné zničení a vyhlazení českého národa a totální germanizace českomoravského prostoru. Tzv. „konečné řešení české otázky“ se v německém prostředí stalo takřka obecně akceptovaným principem vtěleným na přelomu třicátých a čtyřicátých let do celé řady dalekosáhlých projektů, a ačkoliv ve své komplexnosti mělo být završeno teprve po skončení války, německá okupační moc od počátku systematicky připravovala a vytvářela podmínky pro naplnění svých dlouhodobých cílů.⁹

K výslovnému formulování německých plánů s českými zeměmi dochází zejména v době urychlených příprav na válku a krátce po jejím vypuknutí. Mezinárodní ohledy již nebránily vytyčení konečných cílů, jichž mělo být v blízké budoucnosti dosaženo, ani určení způsobů, jak těchto cílů dosáhnout. V pečlivě utajovaných plánech okupantů se počaly objevovat výroky naznačující, že Protektorát by neměl být z německé strany definitivním řešením, ale jen přechodnou formou říšské správy. Ta měla být v poměrně blízké budoucnosti – po vítězném tažení a po provedení úplného

poněmčení – nahrazena účelnějším uspořádáním spočívajícím v rozdělení Protektorátu mezi přílehlé říšské župy nebo zřízení nových říšských žup na jeho území.

Nacistické úsilí o germanizaci českého prostoru bylo programově prosazováno skrze širokou škálu germanizačních aktivit a představovalo integrální, nedílnou součást německé okupační politiky v českých zemích. Lze hovořit o určité univerzální politice, která se v dlouhodobé perspektivě dotkla prakticky všech lidských aktivit, přes školství, kulturu, jazykovou či sociální oblast až po širokou škálu hospodářských odvětví.

Názory na přeměnu Protektorátu i jejich protagonisté se za dobu existence Třetí říše často měnili. Mezi prvními se k zmíněné problematice vyjadřuje zplnomocněnec wehrmachtu v Protektorátu (Wehrmachtbevollmächtigter beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren) gen. Friderici a přichází se svým plánem na vystěhování a absorpci českého etnika ve velkoněmeckém prostoru.¹⁰ Těsně po porážce Francie, kdy odpadl zbytek mezinárodněpolitických ohledů, vznikají dvě memoranda čelních představitelů Protektorátu – Neuratha a Franka –, která mají být zároveň pádnou odpovědí na množství se návrhy z řad NSDAP prosazující destrukci Protektorátu a připojení jeho území k okolním župám. Neurath sice ve svém memorandu hájí existenci Protektorátu a nevidí pro následující dvě generační období jiného řešení, dodává však, že nejdokonalejším řešením problému by bylo totální vysídlení všech Čechů z tohoto prostoru a jeho následné osídlení Němci. Podle Neuratha je však tato varianta neproveditelná. Navrhuje zde ponechat rasově čistší část obyvatelstva vhodnou pro germanizaci a vypudit rasově nevhodné nebo říši nepřátelské živly.

Podle Franka byla cílem říšské politiky v českých zemích „úplná germanizace prostoru a lidí“. K realizaci podle něj vedly zejména dvě cesty: totální vysídlení českého národa a zaplnění uvolněného prostoru Němci, či ponechání větší části Čechů na místě s tím, že budou – vzhledem ke svému rasovému obrazu, který umožňuje provádět u větší části národa politiku asimilace – podrobeni germanizaci. První řešení z důvodu nedostatku volného prostoru pro vysídlené a nedostatku německých novoosídlenců zavrhuje. Zbývá podle něj tedy druhá varianta, pro jejíž realizaci navrhuje následující metody: *„Změnu národnosti rasově vhodných Čechů, vysídlení rasově neodpovídajících příslušníků českého národa a vrstvy inteligence nepřátelské Říši, popř. zvláštní zacházení s ní a se všemi destruktivními živly, tzv. „Sonderbehandlung“, to vše doplněno novým osídlením takto uvolněného prostoru čerstvou německou krví.“*

Podobně jako Neurath, ani Frank se nedomnívá, že by zrušení Protektorátu bylo v dohledné době účelné. Podle něho je třeba prozatím zachovat územní celistvost Protektorátu s postupně odbourávanou českou autonomií. V Protektorátu by existovala jediná ústřední moc říše s jediným mužem v čele, podřízeným přímo Vůdci a vybaveným všemi potřebnými pravomocemi pro uskutečnění germanizace, neboť *„jen tak se tento úkol vymkne resortní ctižádosti a pluralismu ministerstev a stranických míst“*.

Obě memoranda sice dospěla k prakticky shodným závěrům, Frankově memorandu však nešlo upravit větší propracovanost a koncepčnost. Nemalou váhu na pozdějším schválení Frankova návrhu měla jistě i intervence Heydricha, který se ztotožnil s Frankovými názory již dříve. Instrukcí Frankova memoranda se pak Němci ani přes blížící se porážku nikdy zcela nevzdali a snažili se je nekompromisně naplnit.

Přestože se Heydrich s Frankem v pohledu na germanizační proces v Protektorátu v zásadě shodovali, požadoval Heydrich realizaci praktických opatření, jimiž se měla zjistit ona část českého národa určená k poněmčení. Na Heydrichův příkaz byl berlínský Hlavní rasový a osidlovací úřad (RuSHA) vypracován hrubý odhad rasového složení prostoru české kotliny, který k účelům germanizace doporučoval necelou polovinu tehdejšího obyvatelstva.

Neurathův nástupce Heydrich hodlal podle svých prohlášení pokračovat ve Frankem navržené germanizační politice. Jeho taktika na novém postu měla být výslednicí přípravy konečného řešení českého problému, potlačení hnutí odporu a zajištění hladkého chodu hospodářství. Plán definitivního vyřešení české otázky odkládal ve shodě s memorandy Neuratha a Franka na dobu po skončení válečného tažení.

Obecně se dá říci, že německé germanizační plány pro území Protektorátu byly založeny na kombinaci asimilace, evakuace a fyzické likvidace. V praxi pak germanizace prováděná na území Protektorátu probíhala třemi cestami: 1) formou převodů kapitálových účastí, 2) arizací židovského majetku a 3) formou usídlování Němců na české půdě. Zde uvedenému pořadí přibližně odpovídala i časová posloupnost, s jakou měly být jednotlivé kroky uváděny do praxe.

Do tohoto konceptu zapadá i zamýšlená architektonická a urbanistická přestavba Prahy, jež se dá považovat za určitý vizualizovaný prvek germanizace,¹¹ který měl svým pojetím a ztvárněním demonstrovat dominanci německého živlu. Přeměna města v duchu nacionální, socialismem prosazované architektury a urbanismu měla dotvrdit faktickou přeměnu. Budovy německých škol, úřadů, spolků se měly stát cílem architektonického přehodnocení ve prospěch ve Třetí říši prosazovaných architektonických směrů, celkový plán města měl projít radikálními změnami v duchu urbanistických konceptů naroubovaných z Německa.

To však mělo, podobně jako radikální formy germanizace obyvatelstva Protektorátu, prozatím ustoupit do pozadí, aby nebyla narušena plynulost výroby pro válečné potřeby Třetí říše. Stejně jako se nacistům dařilo využívat skrytých forem germanizace pomocí stávající legislativy z doby ohrožení první republiky i z dob republiky druhé k represím stávajících státních organizací, i v oblasti prosazování nacistické architektury a urbanismu se mělo postupovat zvolna, za optimálního využití a ovládnutí stávajících správních struktur.

Pro oblast územního plánování v prostoru Velké Prahy byla do 9. července 1939, kdy jí ve smyslu znění zákona skončilo tříleté funkční období, kompetentní tzv. Státní regulační komise. Na její místo záhy nastoupila Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí – Planungskommission für die Hauptstadt Prag und Umgebung –, jež byla zřízena vládním nařízením č. 48/1940 Sb. Okupační orgány o tuto organizaci projevíly eminentní zájem, a tak se pod poměrně neutrálním názvem od počátku skrývala organizace, kterou mínili nacisté v Protektorátu využít ke svým plánovaným osidlovacím, germanizačním a urbanistickým plánům. Předseda Plánovací komise, říšský Němec prof. arch. Reinhold Niemeyer své plány vyjádřil velmi jasně, když za bezprostřední cíl v relaci z 15. března 1941 prohlásil, že v několika letech bude pro každého návštěvníka tvář Prahy čistě německá, přestože v milionovém městě bydlí jen 21 000 Němců.¹²

Petřínská rozhledna, která byla trnem v oku Hitlera při jeho návštěvě Prahy v březnu roku 1939, byla „zkrášlena“ praporem v rámci akce „V“ Victoria (ČTK).

Poznámky k Úvodu

- 1 V psychicky vypjatém prostředí bezprostředně před podpisem měl Göring pronést větu: „*Můj úřad je těžký, nemám docela nic proti vašemu krásnému městu. Chcete-li však něco učiniti proti Vůdcovu rozhodnutí, byl bych nucen ukázati světu stoprocentní účinnost své letecké zbraně.*“ Československo a norimberský proces. Praha 1946, s. 197.
- 2 Nacisté odstranění petřínské rozhledny v průběhu okupace nikdy zcela nepustili ze zřetěle.
- 3 BRANDES, Detlef, Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945. Praha 1999, s. 37.
- 4 Tamtéž, s. 37.
- 5 LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří, Praha. Praha 2000, s. 600.
- 6 Definitivně upravil postavení a pravomoci obou vládních komisařů, tj. primátora a jeho německého náměstka, výnos zemského prezidenta z 11. prosince 1939. Na základě tohoto výnosu se správní komise z kolektivně rozhodujícího orgánu změnila v pouhý poradní sbor vládního komisaře-primátora, správní výbor byl zrušen a veškeré rozhodovací pravomoci přešly na primátora. Náměstek Pfitzner měl být informován o veškeré činnosti magistrátu a v záležitostech, o nichž rozhodoval primátor, měl právo spolupodpisu. Tamtéž, s. 602.
- 7 Tamtéž, s. 602–603.
- 8 Velmi zřetelně projevil tento postoj 2. prosince 1936 naprosto nekompromisním tvrzením, že „*kultura a umělecké památky tohoto státu, s nimiž v zahraničí provádíte propagaci cizineckého ruchu a politickou propagandu, jsou německým uměním a německými kulturními památkami.*“ Dne 25. února 1937 se k tématu znovu vrátil ve sporu s českým poslancem dr. Aloisem Neumanem ohledně své knihy *Sudetendeutschum in Kampf und Not*. V této souvislosti uvedl, „*že v Praze, Brně a v celé řadě německých měst [...], která dnes leží na českých územích, existují německé kulturní památky, že němečtí stavitelé pracovali na Hradčanech, na Týnském chrámu, na celé řadě gotických, renesančních a barokních stavebních památek.*“ NA Praha, fond Úřad říšského protektora (dále jen ŮŘP)-dod. II-59. Citováno dle KÜPPER, René, Karl Hermann Frank (1898–1946). Praha 2012, s. 25.
- 9 Projekty germanizace českých zemí se lišily, co se týče metod, nikoliv svého cíle; mezi nejznámější germanizační projekty bezesporu patří projekt „*totální germanizace prostoru a lidí*“ Karla Hermanna Franka. Germanizaci českých zemí je věnována pozornost v celé řadě studií a v souborech dokumentů. KRÁL, Václav (edd.), *Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei*. Praha 1960; Václav Král, *Fašistické plány na vyhlazení českého národa. Dějiny a současnost 2* (1960), č. 2, s. 19–21; KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.), *Chtěli nás vyhubit*. Praha 1961; KRÁL, Václav, *Pravda o okupaci*. Praha 1962; FREMUND, Karel, *Dokumenty o vyhlazovací politice*. In: *Sborník archivních prací 13* (1963), č. 2, s. 3–45; KRÁL, Václav, *Zločiny proti Evropě*. Praha 1964; KRÁL,

Václav (edd.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentsammlung*. Praha 1964; KÁRNÝ, Miroslav, *Generální Plán Východ*. ČSCH 75 (1977), s. 345–382; Miroslav Kárný, *Kolik verzí má generální plán Východ?* In: *Sborník k problematice dějin imperialismu 11*, 1981, s. 229–257; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha. In: *Sborník k problematice dějin imperialismu 21*, Praha 1987; Titiš, Od Neuratha k Heydrichovi. In: *Sborník archivních prací 39* (1989), s. 281–394; LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠTÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava, *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Praha 1987; NĚMEC, Petr, *Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru*. ČČH, ročník 88 (1990), s. 535–558; týž, *Die Lage der Deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets*. In: *Bohemia 32* (1991), č. 2, s. 39–59; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha 1991; ČELOVSKÝ, Bořivoj, *So oder so: řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*. Šenov u Ostravy 2002; týž, *Germanisierung und Genozid: Hitlers Endlösung der tschechischen Frage – deutsche Dokumente 1933–1945*. Brno-Dresden 2005.

- 10 V úvodu Friderici konstatuje: „*Tisíc let žijí Němci a Češi v českomoravském prostoru. Nikdy se nemilovali. Většinou se nenáviděli!*“ A dodává, že tak tomu bude i nadále, jestliže se „*k tomuto problému nepřistoupí zcela novým způsobem.*“ „*Ted' je Němec neomezeným pánem v českomoravském prostoru*“ – a jedno je podle něho jasné: „*musí převzít jednoznačné vedení [...] znát konečný cíl a metodu.*“ MARŠÁLEK, Pavel, *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha 2002, s. 29.
- 11 Teoretik architektury Vladimír Czumalo používá v souvislosti s nacistem ovlivněným územním a urbanistickým plánováním výstižný termín „*krajinářské germanizace*“. CZUMALO, Vladimír, *Česká teorie architektury v letech okupace*. Praha 1991, s. 64.
- 12 LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří, Praha, c. d., s. 612. Niemeyerův výrok dále pokračoval: „*Tento cíl, jak je známo, dominuje celému plánování Prahy. Když návštěvník přijede do Prahy, ať už z hlavního nádraží nebo z dálnice, najde v obou případech pouze nové německé ulice. Další tvář Prahy je buď středověko-německá, nebo z období vlády Marie Terezie. Příjezd k Německému správnímu fóru na Petříně pak přesvědčí návštěvníky na cestě ze severojižní k východozápadní transverzále o tvůrčím záměru Velkoněmecké říše natolik, že celkový dojem se utvrdí v přesvědčení, že se nacházejí ve starém německém městě.*“ Bundesarchiv Berlin, R4606, sign. 3395, Prag – Umgestaltung. Zpráva Niemeyra von Watterovi z 15.3.1941

***Třetí říše se stane říší staveb,
nebo zapadne stejně
jako říše Štaufů či Hohenzollernů.***

Adolf Hitler

Architektura a urbanismus
v nacistickém Německu

1.

Bylo zmíněno, že Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí měla nacistům posloužit k jejich urbanistickým plánům a k uplatnění jimi prosazované architektury. Než budeme v mapování činnosti komise pokračovat, musíme si zodpovědět elementární otázku, co si pod slovním spojením nacistická architektura či urbanismus vůbec můžeme představit.

Předem podotýkám, že odpověď není zcela jednoznačná. Pod širokým pojmem národněsocialistická, nacistická, případně fašistická architektura se totiž skrývá řada různých architektonických vyjádření.¹ V mysli lidí se při vyřknutí pojmu nacistická architektura většinou vybaví monumentální stavby nacistických shromaždišť, sportovních stadionů nebo snahy o grandiózní přestavby říšských měst Berlína, Lince, Norimberku, Mnichova ad. Pod označením nacistická architektura se ovšem skrývají i třeba stavby dálnic a zejména stavby rustikálně-archaického charakteru, tzv. „Heimatstil“.

Součástí oficiální architektury mohly být rozmanité extrémy, vedle projektů gigantických staveb architektů tzv. nového stavebního umění Alberta Speera, Hermana Gieslera, Rodericha Ficka, Leonharda Galla či Ludwiga Troosta tak byli i co do počtu realizací daleko čteněji zastoupeni „völkisch“ orientovaní zastánci rustikálně-idylického, regionalistického stylu tvořící pod vlivem „Heimatschutzbewegung“, tedy architekti kladoucí důraz na „ochranu domoviny“. Jmenujme alespoň nejznámější: Paula Schmitthennera, Paula Schultze-Naumburga, Paula Bonatze.²

K sebezprezentaci Třetí říše tak měly sloužit monumentální přestavby státu prostřednictvím spartánského stavebního umění berlínské školy Heinricha Tessenowa stejně jako idylicko-regionalistická architektura ze „stuttgartské školy“ Paula Schmitthennera.

Nacistická architektura nepřerušila kontinuitu německé stavitelské kultury; zvláště důkladně ničila jen vědomí této kontinuity. Stále znovu se sice důrazně distancovala od minulosti, na druhé straně se však také chápala populárních proudů a integrovala je do svého vlastního pojetí. Ani moderna jako umělecký směr nezmižela úplně. Její zastánci zůstávali přítomni a stavěli. Do emigrace odešla jen malá část jejích protagonistů.³ Nacistický režim do svých služeb často záměrně angažoval zvučná jména architektů dvacátých a třicátých let (např. Theodora Fischera, Heinricha Tessenowa, Paula Bonatze či Germana Bestelmeyera) – i když k nim měl své výhrady –, jen aby mohl poukázat na kontinuitu s předchozím obdobím.

Nesporný vliv na celkové vyznění nacistické architektury a urbanismus měl Adolf Hitler. Stal se hlavním apologetou nacistické architektury a velkou měrou zasahoval do rozhodnutí, kde a jakým způsobem se bude stavět. Zjednodušeně řečeno: to, co inspirovalo Hitlerovy programy výstavby, se nelišilo od toho, co bylo hnacím motorem jeho zahraniční politiky. Architektura nabízela Hitlerovi největší prostor k uplatnění jeho estetických ambicí a stala se mu také významným prostředkem politické indoktrinace. Tak jako jiní vůdcové v historii i on jej použil jako prostředek k posilování národní hrdosti.

Je poměrně známým faktem, že uměním a architekturou se Hitler zabýval již od svého mládí. Sám často tvrdil, jak rád by se stal architektem, osud mu ale prý určil kariéru politika. Architekturu nevynechal ani ve svém stěžejním díle *Mein Kampf*

z let 1925–1926. Tehdy již architekturu nazíral zejména z pohledu jejího politického účinku. Ve druhém díle *Mein Kampf* přiděloval říšskému hlavnímu městu roli nezapomenutelného obrazu, který se lidem vryje hluboko do paměti jako sídlo politické síly a současně reprezentuje náboženský prožitek podobný kouzelnému účinku Říma či Mekky.⁴

Od počátku své vlády usiloval Hitler o přeměnu všednodenního života Němců. Pod kontrolou chtěl mít plně i individuální, sentimentální tužby běžných Němců a pro jejich uspokojení mínil učinit vše potřebné. Skvělým nástrojem, jak se dostat do povědomí mas a udělat na ně dojem, se mu stala právě i architektura.⁵

Přese všechno, co zde bylo o Hitlerově vztahu k architektuře nacistického Německa a jeho vlivu na ni řečeno, musíme konstatovat, že nacisté si svou architekturu nezvolili náhodně a jen na základě osobních preferencí Vůdce. Sledovali přitom linii, která jejich kulturní politiku celkově určovala. Dělalí to, co jim slibovalo široký souhlas. Vybrali si to, co již bylo populární nebo se populárním brzy stalo, a tak ulehčovali identifikaci mas s národněsocialistickým režimem. Mobilizovali „zdravý selský rozum“ oproti esoterickým extrémům kosmopolitně-avantgardní kultury.⁶

Populistický oděv národněsocialistické kulturní a architektonické politiky měl mnoho záhybů, v nichž našlo své místo leccos rozdílného. Tato politika totiž nebyla jen ideologická, nýbrž i pragmatická, a především orientovaná na úspěch.

Vedle architektury veřejných staveb a staveb určených stranickým organizacím se nový styl architektury nejvíce uplatnil v účelových stavbách pro průmysl.

Monumentální hlavní
tribuna norimberského
shromaždiště
od Alberta Speera
(*Moderne Bauformen* 1938)

Stranou nezůstala ani kolektivní a individuální bytová výstavba. U veřejných staveb, např. úřadů, stranických centrál, u letišť, nádraží, sportovních stadionů, dálničních čerpacích stanic či u továren jednoznačně dominoval monumentální neoklasicismus⁷ používající skrytá sloupohradí, kopule a oblouky se skromnými či žádnými ozdobami, okázale demonstrující masám sílu nového státního režimu.⁸ V objektech určených armádě či organizacím, jakými byly např. Hitlerjugend (HJ) nebo Kraft durch Freude (KdF), se vedle neoklasicistních prvků výrazněji objevovaly prvky regionalistické architektury respektující místní tradice, které jinak dominovaly u bytové výstavby. Stručně řečeno, forma měla vyjadřovat funkci a každý typ budovy měl mít vlastní odpovídající styl a materiály.

Nacistická architektura se tak nevyhnula jisté kontradikčnosti. Nevyrovnanost je patrná právě v rozdílných přístupech a jiném způsobu chápání obytných domů na straně jedné a občanských staveb nebo průmyslových objektů na straně druhé. Symbolika a forma měla v tomto případě dvě východiska: středověký rurální dům a klasický model občanské veřejné stavby převzatý z antiky.⁹ Na jedné straně lidovost, vernakularismus přísně regionálního zabarvení s jasnou tendencí zachování germánských tradic pro povzbuzení principiálního poslání rasové nadřazenosti, regionalismus sloužící pangermánským a rasovým cílům, na druhé straně monstrózní odlišštěná architektura evokující sepětí s antickým tradicemi a vyvolávající pocit nicotnosti.¹⁰ Zastrášující budovy a prospekty soutěžily s intimně a organicky pojatými obytnými koloniemi.¹¹

Již dlouho před rokem 1933 se pod záštitou Paula Schultze-Naumburga (1869–1949) v rámci formulování nenávistného postoje vůči tzv. Berlínskému kruhu moderních architektů utvořil „Block für traditionelles Bauen“ (Blok pro tradiční stavebnictví) a mnoho z členů tohoto uskupení se angažovalo i v nacistické organizaci Kampfbund für deutsche Kultur (KfDK) a v Kampfbund deutscher Architekten und Ingenieure (KDAI). Stavěli přitom na dlouhé tradici tzv. Heimatschutzbewegung a volali po domnělém antipodu k morálním principům, které Deutscher Werkbund od konce století propagoval: srozumitelnost, čistota a účelnost.¹²

Architekti z okolí Heimatschutzbewegung prosazovali od začátku 20. století řemeslnou zručnost a tradici oproti strojům, průmyslové výrobě a hlavně byli proti novince – betonu. Odmítali moderní architekturu jako neněmeckou, marxisticko-židovskou a internacionální. Jejich odpor a nesmiřitelnost byly často jen zdánlivé. Z tolik kritizovaného Werkbundu, sdružení umělců, politiků a průmyslníků vzniklého už začátkem 20. století, vzešli jak tradicionalisté, tak inovátoři.

U všech nacistických staveb se v opozici vůči řemeslnému, ornamentem přetíženému pojetí architektury prosazoval příklon k účelnému, materiálově racionálnímu a jasnému tvarosloví, jehož základy položil právě německý Werkbund.¹³ Odstranění jakékoliv zdobnosti a ornamentu u nacistické architektury však nebylo útokem na „pokleslé měšťáctví“ jako u zastánců moderny, ale potvrzením nemožnosti skloubit zdobnost a ornament se základními prostředky německé architektury – rustikální formou kyklopského zdiva, předimenzovanou tloušťkou zdí apod. I u obytných staveb je to návrat k německému rurálnímu domu, který rovněž zdobnost nepreferoval.¹⁴

Rustikalismus v architektuře i ideologii

Slovní spojení rustikální architektura užité v předchozím textu naznačuje oblast čerpání podnětů ve venkovské architektuře. Vliv byl ovšem oboustranný. Rustikálně-idealistická architektura nenacházela své uplatnění jen při výstavbě dvorů Hitlerjugend a podobných organizací či při bytové výstavbě. Zpětně se uplatňovala i v nové venkovské výstavbě, která si při využití všech vymožeností a technologických postupů běžných ve třicátých letech 20. století zachovávala vnější tvářnost pro danou oblast víceméně typickou.

Odtažitost venkovského plánování od městského urbanismu je jen zdánlivá. Za dob Třetí říše můžeme sledovat vysokou míru provázanosti obou větví územního plánování.

Zvýšený zájem o venkov v období trvání Třetí říše byl ostatně silně ideologicky determinován. Po prohrané válce v Německu nastala politická i hospodářská krize, kterou ještě zhoršily územní ztráty vynucené versailleskou smlouvou. Mnozí Němci věřili, že svůj díl odpovědnosti nesla i modernizace celé společnosti. Až do poloviny dvacátých let ve městech panoval nedostatek jídla. Hlavní město, kam se stahovali revolucionáři, se stalo symbolem všeho, co v zemi bylo špatné. Všechny tyto problémy údajně způsoboval odliv lidí z venkova, ze zemědělského východu na průmyslový západ, což vedlo k přelidnění měst. Z těchto nálad začaly vznikat teorie o potřebě osídlení a celkovém posílení německého Východu.

Tyto myšlenky tvořily duchovní základ takzvaného Artamanského svazu (Artamannen-Bund). V roce 1923 ho založil doktor Willibald Hentschel, jenž si za svůj cíl vytkl přestěhování mladých lidí z města na venkov.¹⁵ Vyzýval mladé Němce, aby se stali muži (ve středověké němčině Manen) polí (ve středověké němčině Art), tedy artamany (Artamannen). Spojovala je touha uniknout a hledat „přirozený“ způsob života na venkově.¹⁶

Původních myšlenek Artamanského svazu idealizujících německý venkov stejně jako myšlenek vlivného německého antropologa Otto Ammona (1842–1916)¹⁷ se zmocnil významný nacistický ideolog Richard Walther Darré, který tento systém hodnot agrární společnosti prosadil do oficiální nacistické politiky. Odtud onen kult půdy, mýtus o krvi a půdě – Blut und Boden.¹⁸

Úloha agrární otázky, v nacistické terminologii „Blut- und Bodenpolitik“, bývá historiky ne zcela docenovanou součástí nacistické politiky. Teorie i praktická politika krve, rasy a půdy bývá převážně zkoumána a chápána spíše geneticky, s filosofickým aspektem, méně již funkcionálně, jako ryze praktická součást nacistického režimu, kterému sloužil složitý a rozsáhlý organismus a mechanismus jednoho z nejvyspělejších evropských států.¹⁹

Tím, kdo se stal hlavním aktérem prosazení těchto myšlenek do praxe, nebyl nikdo menší než Heinrich Himmler a jemu podřízené organizace SS.²⁰ Od ideologického konceptu k reálnému podmanění architektury pro myšlenky idealizovaného německví spojeného s půdou byl jen krůček. Rustikálně-regionalistický styl se k takovému využití ostatně více než nabízel.²¹

Himmler tvrdil, že *„historický význam i nezastupitelná role zemědělců při zajišťování budoucnosti německého národa musí být patrné i ve způsobu, jakým se bude stavět“*. Technické provedení mělo být podle něho precizní. Využívat se mělo místních stavebních materiálů, jež měly být pečlivě řemeslně opracovány. Himmler s vrozeným puntičkářstvím popsal i domy, které se měly stavět. *„Navržené musí být tak, aby podněcovaly k zakládání velkých, zdravých rodin, nebyly luxusní ani primitivní. Z usedlostí musí vyzařovat čistota a uspořádání domu musí být vzhledné a praktické.“*²²

Nacisté se ve svých úvahách ovšem nevyhnuli zřejmé kontradikčnosti. Ideál pouta k půdě si totiž často protiřečil právě s nacistickými dobovacími cíli. Ideál regionalismu byl v protikladu k centralizaci nacistické moci. A konečně důraz na tradiční zemědělské postupy byl v rozporu s touhou nacistů zvyšovat produkci prostřednictvím moderního technického vybavení. Podobně bylo nacisty k plánované kolonizaci využito poznatků moderní tvorby krajiny od krajinné estetiky po klimatologii. V krutém paradoxu zde stojí pokročilé architektonické a urbanistické řešení potřeb venkovského bydlení a moderní živočišné a rostlinné velkovýroby k feudální sociální mikrostruktuře s prvky, které sahají ještě hlouběji, k předfeudální agrární občinové organizaci.²³

Vrátíme-li se k dichotomii architektonického vyjádření nacistického režimu, můžeme konstatovat, že ani jednomu směru nacistické architektury se za celou dobu trvání Třetí říše nepodařilo profilovat jako oficiální architektura. Vedle stavby nových „pyramid“ vládnul nesporně i neoklasicismus.²⁴ Bombastický neoklasicismus soutěžil s modernistickou architekturou, stejně jako se nacistické pojetí vernakularismu zpěchovalo modernistickým úvahám o podobě venkovského bydlení.²⁵ Obří objekty veřejných budov na prostorných bulvárech soutěžily s intimnějším a organickým osídlením. Model pro malá města založená na idealizovaném konceptu středověkých komunit soutěžil s modelem měst navrhovaných tak, aby unesla vzrůstající dopravní zátěž automobilové dopravy. Někteří plánovači přistupovali k tvorbě plánů měst jako k čistému listu papíru, na nějž lze zanést veškeré jejich fantazie, další s respektem integrovali urbanistické formy do přírodní krajiny. Oba směry spolu soužívaly, a jak uvidíme dále i na případu Prahy, často se ve svých funkcích i doplňovaly.

Všechny stavební aktivity z dob národního socialismu byly jakousi fascinující směsí protichůdných charakteristik, které se navzájem podobají: Jeffrey Herf je ve své knize označil termínem „reakční modernismus“.²⁶

Nacistická architektura ve svém tažení na Východ

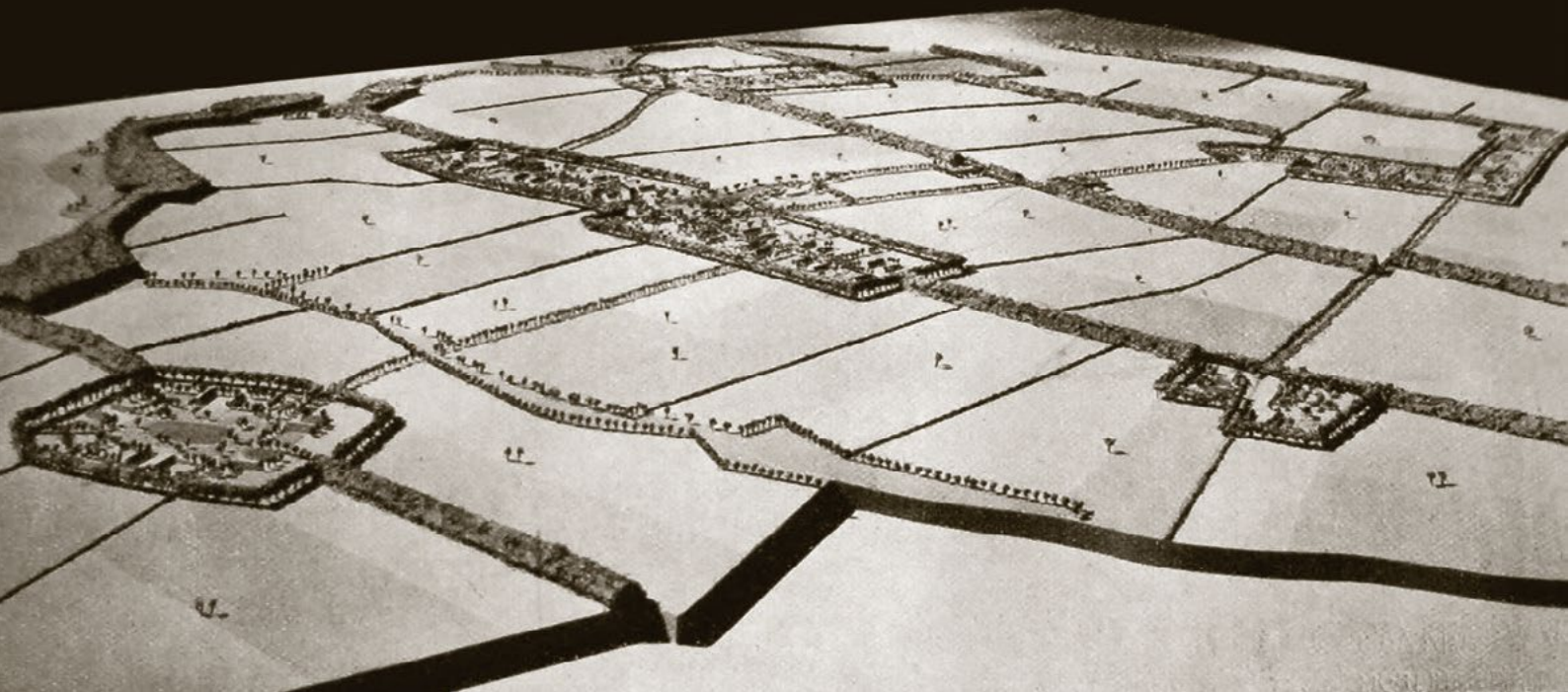
Architektura nacistického režimu měla demonstrovat nadřazenost německé či germánské rasy: kde jinde by bylo vhodné toto jasné sdělení interpretovat než právě na okupovaných územích. Právě zde bylo nutné probíhající germanizaci podpořit i vizuálně demonstrativními prvky nadřazenosti – nacisty prosazovanou architekturou a urbanistickými koncepty.

Nacistická architektura tedy byla pevně svázána s velmocenskou politikou Třetí říše, souzněla s ní a doplňovala ji. Když Hitler ve svých výnosech formuloval úkoly a kompetence na nově obsazených územích, zmiňoval i kompletní přestavbu obsazených území, za níž vzhledem k jeho činům a dalším událostem můžeme vidět snahu o přeměnu ve smyslu urbanistickém a o architektonickou přeměnu „Východu“.²⁷ S tzv. německým Východem (Der deutsche Osten) byly neodmyslitelně spojeny i idealizující představy o utváření venkova a jejich následná realizace druhým mužem Třetí říše Himmlerem.

Jaký byl vlastně plán nacistů s českými zeměmi a jak zapadal do jejich celkového konceptu „Drang nach Osten“, tedy tažení na Východ? Tato otázka je klíčovou i pro vysvětlení urbanistických zásahů v samotné Praze. Cílem nacistické zahraniční politiky bylo vytvořit světovou Německou říši. Její jádro mělo tvořit Německo zvětšené o Rakousko, české země a západní část Polska. Na ně měla navazovat kolonizace dobytých území ve východní a jihovýchodní Evropě – v Polsku, Pobaltí, Ukrajině, Rusku a na Balkáně.

Na rozdíl od kolonialismu velmocí aplikovaného v 19. a začátkem 20. století v afrických koloniích měla být dominance Německa nad klíčovými oblastmi nastolena osidlovací politikou provedenou prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, kultem půdy (mýtus o krvi a půdě, Blut und Boden), „dědičného statku“, jenž měl být nositelem národního prvku, a „ideologií životního prostoru“ (Lebensraumideologie).²⁸ To vše bylo doplněno teoriemi o nadřazenosti německé rasy a jejím poslání ve střední a východní Evropě.²⁹ Podobně jako u doktríny vojenské, podle níž nebylo dobyté to území, na které nevstoupila noha německého pěšáka, vycházeli nacisté z tvrzení, že pro národ není zajištěno to území, které není osídleno německým zemědělcem.³⁰

Hitler v roce 1924 v Mein Kampf uvedl: „Jestliže nositelem národního prvku je půda, potom zabezpečení „němectví“ v kterémkoli dobytém prostoru je možné natrvalo zajistit pouze německou rolnickou kolonizací“,³¹ tedy germanizací prostoru, nikoliv zde původně žijícího obyvatelstva. Richard Walther Darré definoval systém hodnot agrární společnosti a prosadil tento agrární model do oficiální nacistické politiky.

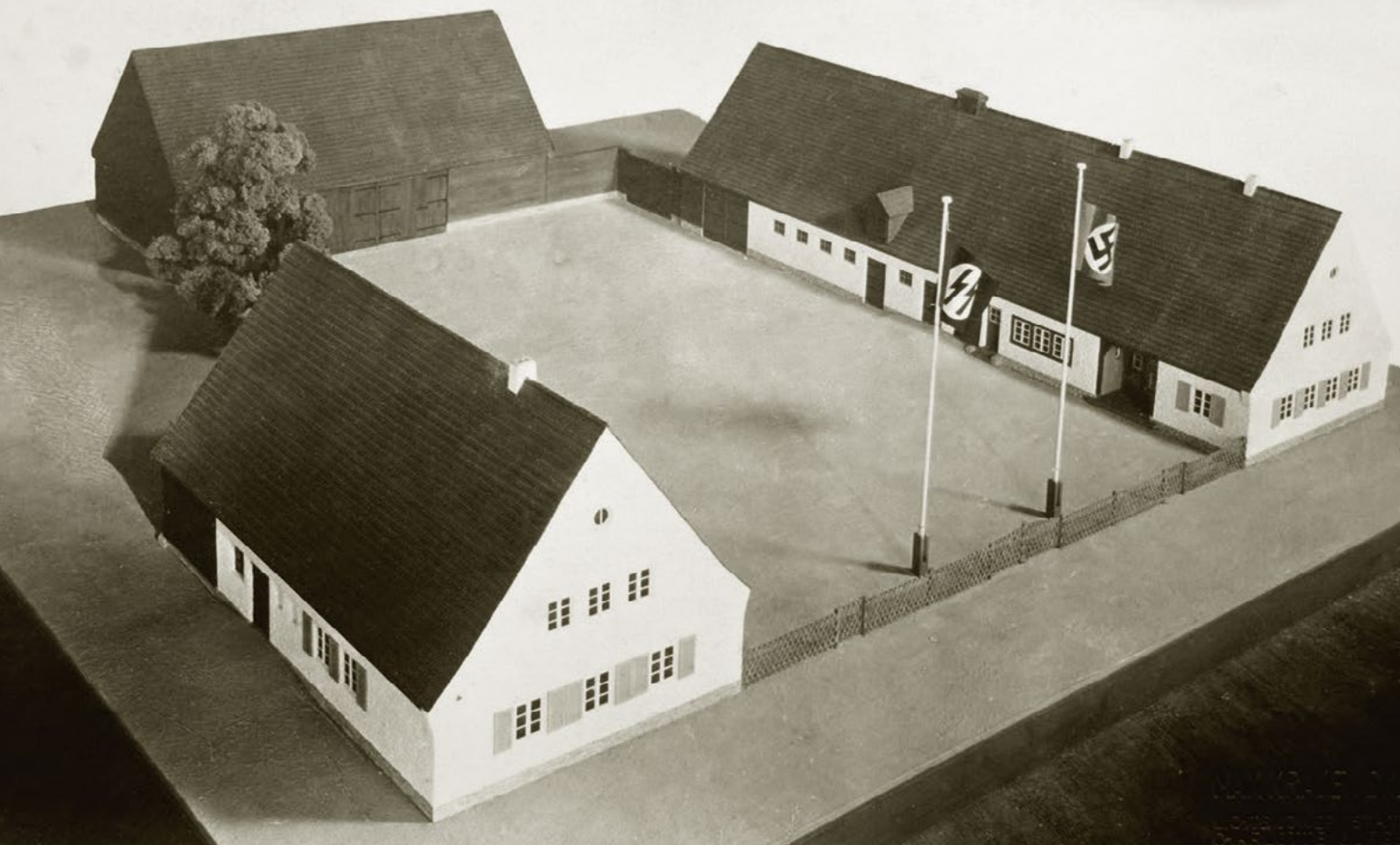

Ve své knize „*Um Blut und Boden: Reden und Aufsätze*“ (Mnichov, 1939) tvrdil: „*Myšlenka krve a půdy nám dává morální právo vzít si na Východě tolik země, kolik jí bude třeba pro vytvoření harmonie mezi tělem našeho Národa a geopolitickým prostorem [...] jednotu krve a půdy musí být obnovena.*“ Jednalo se o jakési quasi-mystické spojení „krve“ (rasy nebo národa) a „půdy“ (území a životního prostoru) pro germánský lid s vyloučením podřadných ras, jakými údajně byli např. Slované.³²

Během druhé světové války tak německé osidlovací aktivity spojené s územním plánováním dosáhly svého pomyslného radikálního vrcholu. Rozdíl oproti dřívějšímu konceptu osidlování (spojenému rovněž s germanizací) byl zásadní. Namísto doposud plánované, pomalé a po generace trvající kolonizace zaměřené na postupné zatlačování neněmecké populace německými sedláky nastoupilo přesídlení statisíců etnických Němců, tzv. Volksdeutsche, z východní Evropy, jež mělo být realizováno v relativně krátké době.³³

Základním dokumentem k plánům nacistů s okupovanými územími na východ od hranic říše je tzv. Generální plán Východ (Generalplan Ost des Reichsführers SS) vytvořený na Himmlerův podnět plánovačem Meyerem-Hetlingem 15. července 1941. Dává nám rámcovou představu o válečných cílech a poválečných plánech nacistického Německa ve střední a východní Evropě, takže umožňuje studium nacistické okupační politiky, zejména v Polsku a na obsazených územích Sovětského svazu. Základní text tohoto plánu patřil k nejtajnějším dokumentům nacistického vedení a pravděpodobně nepřežil grandiózní ničení, jímž se, i pokud jde o spisy a dokumenty, vyznačovaly poslední dny, týdny a měsíce nacistické Třetí říše.³⁴ Některé dokumenty nám však umožňují poznat jeho obsah dosti přesně. Dokument hovořil nejen o přesídlovacích a osidlovacích plánech, germanizaci a rasové selekci,

Model vesnice se čtyřmi osadami pro české země a dobytý Východ, projekt od Dipl.-Ing. Fritze Beseckeho z Berlína, je reálným dokladem rozšíření úvah nacistických plánovačů o uspořádání krajiny i do českého prostoru (Sudetendeutsche Monatshefte, 1943, s. 9).

ale i o záležitostech plánování a nové výstavby. České země nejsou v dokumentu explicitně uvedeny.

Pro předpokládanou otázku zahrnutí, či nezahrnutí českých zemí do Generálního plánu Východ je důležitý zejména dokument vypracovaný Dr. Erichem Wetzelem, vedoucím Hlavního poradního institutu rasověpolitického úřadu NSDAP. Z Wetzelova dokumentu „Stanovisko a myšlenky ke Generálnímu plánu Východ říšského vůdce SS“ z 27. dubna 1942 vyplývá, že do plánu není „česká otázka“ zahrnována. Je zde „pouze“ analyzována rasová hodnota českého národa a nastíněn osud rasově nebo politicky nevhodných elementů pro osidlování Sibiře. Část věnovaná českému etniku spadala do kategorie „myšlenek“.³⁵ Pod geografický pojem „Der deutsche Osten“ byly v následujících letech zahrnuty široké oblasti přiléhající k hranicím meziválečného Německa a důsledky minimálně v podobě plánované germanizace i impaktu nacistické architektury měly být pro okupované země podobné, bez rozdílu, zda se ocitly v hlavních pasážích Generálního plánu Východ, či nikoli.³⁶

Model statku určeného pro tzv. zbrojné sedláky (Wehrbauern) ve Slezsku (NA Praha, fond Německá osidlovací společnost Karlovy Vary, inv. č. 205, k. č. 105).

Urbanismus v nacistickém Německu

Nový režim v Německu uspíšil a též usnadnil prosazení zákonných podkladů pro regionální a celostátní plánování. První velkoryse pojatý zákon, tzv. Wohnsiedlungsgesetz (über Aufschließung von Wohnsiedlungen), tedy v překladu zákon o rozložení osídlení, ze září r. 1933 stanovoval, že veškeré území určené dosavadně schválenými regulačními plány za zastavitelné smí být oddělováno (parcelováno) jenom po schválení státními institucemi. Tím bylo rámcově podloženo usměrnění stavebního ruchu a vytvořen předpoklad pro realizaci regionálního plánování. V dalších kapitolách uvidíme, jak umně si výkon tohoto zákona pro sebe uzmul Heinrich Himmler z pozice říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums) a uplatnil jej i v protektorátních podmínkách.

Tento zákon byl doplněn říšským zákonem o „předběžných opatřeních pro jednotnou organizaci osidlovacích akcí v Německu“ ze dne 3. července 1934, jímž bylo dosaženo hospodářského usměrnění v osidlování. Říšský komisař pro upevnění německví Heinrich Himmler byl tímto zákonem zmocněn, aby vedle stálé evidence osidlovacího procesu v celém státě regulativně zasáhl do připravovaných akcí, pokud by nebyly v souladu s osidlovací politikou státu.

Himmler byl zmocněn schvalovat veškeré stavební a osidlovací akce, jež byly zamýšleny pro více než 50 rodin, dále schvaloval všechny stavby a adaptace průmyslových podniků, kde se projektem měla opatřit práce pro více než 25 dělnických rodin. Jeho zásah se vztahoval též na pouhé opatření pozemků ke shora uvedeným účelům. Oznámit tyto zamýšlené akce byli povinni nejen jednotlivci nebo družstva, ale i obce a jednotlivé země.

Tímto zákonem měla být s předstihem prověřena účelnost stavebních projektů z vyššího, tedy celostátního hlediska. Existující regionální plánovací organizace se podle nových zákonů staly zprostředkovateli mezi obcemi a Říšským ústavem pro územní plánování – Reichsstelle für Raumordnung (dále jen RfR), nejvyšším říšským úřadem zřízeným v roce 1935.³⁷ Úkolem říšského úřadu bylo zpracování prostorového a územního plánu pro celou Říši, ze kterého mělo vyplývat rozložení průmyslových měst a sídlišť.³⁸

V říjnu 1939 Adolf Hitler Himmlera jmenoval říšským komisařem pro upevnění německví³⁹ a Himmler tak získal absolutní moc nad nově anektovaným územím v Polsku. Touto funkcí zodpovídal za návrat německých obyvatel na neněmeckém území zpět do Říše. Výnosem Vůdce ze dne 7. října 1939 byl zároveň vybaven výkonnými pravomocemi pro uplatňování Směrnice pro plánování měst a nových sídlišť na tomto i dalších východních územích.